

Antwoorden op andersheid

Antwoorden op andersheid

Over ontmoetingen tussen mensen met en zonder verstandelijke beperking
in omgekeerde-integratiesettingen

Gustaaf Bos

de Graaff

Dit onderzoek is uitgevoerd vanuit de VU en is gefinancierd door 's Heeren Loo Zorggroep, Severinus en Abrona.

Antwoorden op andersheid
Over ontmoetingen tussen mensen met en zonder verstandelijke beperking
in omgekeerde-integratiesettingen
Gustaaf Bos

ISBN 978-9077024-59-1, 2e herziene druk 2018
NUR 848/740

Ontwerp en opmaak
Doks ontwerpburo, Arnhem

© 2016 Gustaaf Bos, 1e druk, ISBN 9789462287358

© De auteur | Uitgeverij de Graaff, 2e herziene druk 2018

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen, vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever en vermelding van de auteur(s) van het boek.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j°, het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever (Uitgeverij de Graaff, www.uitgeverijdegraaff.nl) te wenden.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1	Eerste verkenning van omgekeerde integratie	13
1.1	Vermaatschappelijking en omgekeerde integratie	14
1.1.1	Achtergrond	14
1.1.2	Omgekeerde integratie	16
1.2	Onderzoek naar integratie en participatie	17
1.2.1	Het burgerschapsparadigma en de weerbarstige praktijk	17
1.2.2	Probleemstelling	18
1.2.3	Doelstelling	19
1.2.4	Relevantie	19
1.2.5	Aanvankelijke vraagstelling	20
1.3	De onderzoekslocaties	20
1.3.1	Selectie van de onderzoekslocaties	20
1.3.2	Vier korte geschiedenissen van omgekeerde-integratiebeleid	21
	's Heeren Loo Het Westerhonk – Polanen	21
	Severinus – de Berkt en Akkereind	22
	Abrona – Sterrenberg	24
	's Heeren Loo Groot-Schuylenburg – Groot Zonnehoeve	25
1.3.3	Concrete beginsituatie op de vier onderzoekslocaties	26
	's Heeren Loo Het Westerhonk – Polanen	26
	Severinus – de Berkt en Akkereind	28
	Abrona – Sterrenberg	29
	's Heeren Loo Groot-Schuylenburg – Groot Zonnehoeve	30
1.4	Leeswijzer	32
Hoofdstuk 2	Issues verzamelen in omgekeerde-integratiesettingen: een methodologisch reisverslag	35
2.1	Gezamenlijk 'kennis maken'	36
2.1.1	Sociaalconstructivisme als oriënterend uitgangspunt	36
2.1.2	Een 'enactivistische', relationele kentheorie	36
2.2	Zoeken naar de perspectieven van belanghebbenden	38
2.2.1	Responsief evalueren	38
2.2.2	Het verzamelen van issues in omgekeerde-integratiesettingen:	
	veldwerk	41
	Selectie van belanghebbenden en onderzoeksdeelnemers	42
	Participerende observatie	42
	Hoe deed ik participerende observatie?	44
	De participerende observant als insider én buitenstaander:	
	veldnotities	46
	Aandacht voor het ongesprokene: lijfelijkheid en emoties	48
	Gesprekjes, gesprekken en halfgestructureerde interviews	49

Hoe deed ik halfgestructureerde interviews?	50
Interviewtranscripten en gespreksverslagen	53
2.2.3 Kwaliteitscriteria voor dataverzameling en -analyse	53
Geloofwaardigheidscriteria	54
Authenticiteitscriteria	57
2.2.4 Non-verbaliteit en dialoog	58
2.2.5 Reflexiviteit en auto-etnografie	60
Mijn fascinatie voor de verwarrende andersheid van personen met een verstandelijke beperking	61
2.3 Analyse en interpretatie: 'denken met theorie'	67
2.3.1 Het assembleren van data en theorie	67
2.3.2 Een assemblage tussen mijn data en de inzichten van Goffman, Kunneman en Waldenfels	68
Hoofdstuk 3 Theoretische perspectieven: Goffman, Kunneman en Waldenfels	71
3.1 Goffmans dramaturgie: ontmoeting is theater	73
3.1.1 Voorstelling	74
3.1.2 Aanvangsinformatie	77
3.1.3 Rollen	78
3.1.4 Tactvol publiek	80
3.1.5 Dramaturgie in een notendop	83
3.2 Kunnemans interferentie: ontmoeting tussen botsende logica's	83
3.2.1 Communicatieve logica in de leefwereld	84
3.2.2 Instrumentele logica in systeemcontexten	86
3.2.3 Kolonisering door instrumentele logica	88
3.2.4 Culturalisering door communicatieve logica	90
3.2.5 Interferentie in een notendop	92
3.3 Waldenfels' responsiviteit: ontmoeting met het vreemde	93
3.3.1 Voorbewuste, lijfelijke respons	93
3.3.2 De angel van het vreemde	95
3.3.3 Relationele vreemdheid	97
3.3.4 Overmeestering van het vreemde	99
3.3.5 Responsiviteit in een notendop	102
3.4 Toegespitste onderzoeksvraag, kernbegrippen en positie van de onderzoeker	103
3.4.1 Toegespitste onderzoeksvraag	103
3.4.2 Kernbegrippen	104
Ontmoetingen	104
Omgekeerde-integratietonelen	104
Logica's	104
Betekenissen	104
Het vreemde	105
3.4.3 De positie van de onderzoeker	105

Hoofdstuk 4 De confrontatie met onbehaaglijke en verwarrende andersheid 109

4.1 Op afstand blijven 110

4.1.1	Weinig anderen ontmoeten	110
4.1.2	Binnenshuis leven	111
4.1.3	Geen interesse tonen in een ander	114
4.1.4	Een ander ontwijken	115
4.1.5	Doen alsof je er niet bent	116
4.1.6	Doen alsof een ander er niet is	118
4.1.7	Een ander subtiel (laten) passeren	119
4.1.8	Expliciet grenzen afbakenen tijdens ontmoetingen	120

Theoretische reflectie op paragraaf 4.1 122

	Weinig voorstellingen buitenshuis	122
	Ontmoetingen in de buurt dienen soepel en conflictloos te verlopen	123
	Onduidelijkheid rondom afgelaste voorstellingen	124
	Beperkte aanvangsinformatie	124
	Buitenstaanders, toeschouwers, geobserveerden en niet-personen	125
	Vrijheid en regie	126
	Schrik en afkeer als voorbewuste, lijfelijke responsen	127
	In wie zit het vreemde?	128

4.2 Verbinding zoeken 129

4.2.1	Verbinding zoeken via woorden	129
4.2.2	Luisteren zonder inhoudelijke focus	131
4.2.3	Reageren op een ander – intentie, intonatie, relatie en inhoud	132
4.2.4	Stilstaan, zwijgen en glimlachen	133
4.2.5	Aandacht zonder woorden	135
4.2.6	Lijfelijk communiceren	137
4.2.7	Verbinding door (lijfelijk verbeelde) humor	140
4.2.8	Verbinding zoeken < – > verbonden voelen	145

Theoretische reflectie op paragraaf 4.2 149

	Verbale voorstellingen zijn populair	149
	Communicatieve logica: wat wil je met een ander?	150
	Toeschouwers of grappenmakers	151
	Verwarring door de engel van het vreemde	153
	Een prereflexieve, lijfelijke respons is niet allesbepalend	1155

Hoofdstuk 5 De sterk geprotocolleerde en georganiseerde omgang met andersheid 157

5.1 Alomtegenwoordige, dominante zorginstellingslogica 158

5.1.1	Rust, veiligheid, regelmaat en ... preventie	162
5.1.2	De focus op wat er mis kan gaan tijdens ontmoetingen	168
5.1.3	De begeleider als bruggenbouwer?	171
5.1.4	Behoeftte aan deskundigen tijdens ontmoetingen met een ander	174
5.1.5	Zorgverlenersjargon en zorgreflexen	176

5.1.6 Onnodig bezorgd?	179
5.1.7 Gezamenlijk georganiseerde, collectieve activiteiten	182
Theoretische reflectie op paragraaf 5.1	188
Instrumentele zorginstellingslogica	188
Buffers en beschermers	189
Controversiële voorstellingen naar de periferie	189
'Ontmoetingen zijn riskant'	189
'Omgaan met personen met een verstandelijke beperking is iets voor deskundigen'	190
Eerder zorgverlener dan buurman	190
Integratie als collectief, georganiseerd samenzijn	191
Grotendeels gescheiden 'groepen'	192
Persoonlijk verbonden door (v)luchtige interacties	192
5.2 Als zorginstellingslogica niet domineert	193
5.2.1 Eigen normen, eigen wijsheid	193
5.2.2 Spontaniteit en gastvrijheid	195
5.2.3 Even uit de dagelijkse routine	196
5.2.4 'Kennis maken' buiten de zorginstellingscontext	197
5.2.5 Een samenzweerderige knipoog	199
Theoretische reflectie op paragraaf 5.2	203
Communicatieve logica	203
Eigen initiatief	203
Contextafhankelijke kennis-making	204
Invloedrijke non-verbale signalen	204
Zorgverleners als buitenstaanders	205
Hoofdstuk 6 Te weinig ruimte voor 'verschil' in (omgekeerde) integratiebeleid	207
6.1 Overeenkomst of verschil als integratiebeleidsuitgangspunt?	208
Theoretische reflectie op paragraaf 6.1	213
Instrumentele overheidsbeleidslogica	213
Kolonisering door instrumentele (overheids)beleidslogica	214
Ontvreemdend overheidsbeleid	215
6.2 De betekenissen die beleidsmakers en directbetrokkenen aan verschil verlenen	217
6.2.1 Facetten van verschil die wel – en geen – aandacht krijgen	217
6.2.2 Hoe waargenomen verschil wordt gekarakteriseerd	223
6.2.3 Verschil gedogen: niet te groot en niet te dichtbij	228
Theoretische reflectie op paragraaf 6.2	233
Over- en onderbelichting van informatie	233
Overbrugbaar vs. onkenbaar	235
Normaliteit en onkenbare andersheid	236

6.3 Ruimte voor verschil tussen personen met en zonder verstandelijke beperking	238
6.3.1 De (fysieke) plek met de meeste ruimte voor verschil	238
6.3.2 Wie bepaalt waar, hoe en met wie mensen met een verstandelijke beperking wonen?	246
6.3.3 De positie van 'de samenleving'	249
6.3.4 De positie van een zorginstelling en haar vertegenwoordigers	255
6.3.5 Wat het erkennen van verschil van de deelnemers aan een ontmoeting vraagt	260
Theoretische reflectie op paragraaf 6.3	266
Maakbare beleidsverhalen vs. persoonlijke ervaringsverhalen	266
Andere voorstellingen, andere hoofdrolspelers	267
Tussen het ontwijken en erkennen van relationele vreemdheid	270
Hoofdstuk 7 Slotbeschouwing	273
7.1 'Denken met theorie': naar een toegespitste onderzoeksvraag	274
7.2 Worstelingen tussen eigenheid en andersheid	275
7.2.1 De confrontatie met onbehaaglijke en verwarrende andersheid	276
De vraag, focus en empirische bevindingen van hoofdstuk 4	276
Het spanningsveld van hoofdstuk 4	277
In dialoog met Goffman: wij streven er naar om onbehaaglijkheid en conflict te voorkomen	278
In dialoog met Kunneman: wij moeten meer aansluiting zoeken met de perspectieven van anderen	279
In dialoog met Waldenfels: wij reageren - hoe dan ook - op de andersheid van een ander	280
7.2.2 De sterk geprotocolleerde en georganiseerde omgang met andersheid	282
De vraag, focus en empirische bevindingen van hoofdstuk 5	282
Het spanningsveld van hoofdstuk 5	284
In dialoog met Kunneman: het leven in de marge van een gekoloniseerde leefwereld	284
In dialoog met Goffman: de rol van de zorgverleners is afhankelijk van de rol van de nieuwe burens	287
Opnieuw in dialoog met Kunneman: culturaliseringsprocessen vereisen normatieve betrokkenheid	288
7.2.3 Te weinig ruimte voor verschil in (omgekeerde) integratiebeleid	292
De vraag, focus en empirische bevindingen van hoofdstuk 6	292
Het spanningsveld van hoofdstuk 6	294
In dialoog met Goffman: onduidelijke uitgangspunten en geen aansprekende, geloofwaardige verhaallijn	295

In dialoog met Kunneman: de huidige burgerschapsopvatting dreigt onze omgang met andersheid te koloniseren	296
In dialoog met Waldenfels: een open antwoord op andersheid vereist vertrouwen en transdiscursiviteit	299
7.3 Reflectie op de uitkomsten van het 'denken met theorie'	304
7.3.1 De inhoudelijke productie van mijn assemblage	304
7.3.2 Geproduceerde inzichten met betrekking tot de positie van onderzoeker	305
7.3.3 Wat deze assemblage niet produceerde	306
7.4 Voorstellen voor toekomstig onderzoek	308
Gelijkwaardige dialoog tussen onderzoekers en onderzoeksdeelnemers	308
Interculturele benadering van het vreemde	308
Onbevangen, nederig en alert luisteren in dialoog met onderzoeksdeelnemers	309
'Denken met theorie' in de context van Disability Studies	310
Mensen met een ernstige verstandelijke beperking als ijk- en vertrekpunt	311
7.5 Voorstellen voor praktijkverbetering	312
Ruimte en aandacht voor verbinding door kleine verhalen	312
Een inspirerende en faciliterende zorginstelling	313
Zorgverleners als participerende observant	313
In beroepsonderwijs leren reflecteren op de zorgrelatie	314
Samenvatting	315
Referenties	329
Bijlagen	341
Bijlage 1 Plankaart Polanen ('s Heeren Loo Het Westerhonk)	342
Bijlage 2a Plattegrond de Berkt (Severinus)	344
Bijlage 2b Plattegrond Akkereind (Severinus)	346
Bijlage 3 Overzichtskaart Sterrenberg (Abrona)	348
Bijlage 4 Overzichtskaart toekomstige situatie Groot Zonnehoeve ('s Heeren Loo Groot-Schuylenburg)	350
Bijlage 5 Kwantitatief overzicht 'afgesproken plekken' voor participerende observatie	352
Bijlage 6 Kwantitatief overzicht halfgestructureerde interviews	354
Bijlage 7 Vooraf ingeprinte vragenlijstjes	356
Bijlage 8 Voorbeeld nieuwsbrief	358
Bijlage 9 Transcriptieregels	359

Hoofdstuk 1

Eerste verkenning van omgekeerde integratie

Op 3 december 2014 zond omroep Human de documentaire 'Ik hoor hier niet thuis' uit, waarin filmmaker Mercedes Stalenhoef de geplande transformatie van het beschutte terrein van de Prinsienstichting in Purmerend tot omgekeerde-integratiewijk probeert te volgen door de ogen van Peter, een jongeman met een lichte verstandelijke beperking (Stalenhoef, 2014). Omdat de verkoop van de huizen voor bewoners zonder verstandelijke beperking in de desbetreffende setting in 2007 spaak loopt, roept de documentaire een schraal, ontmoedigend en surrealistisch beeld op van omgekeerde-integratiebeleid.

Niet iedere zorginstelling met omgekeerde-integratieplannen heeft echter te kampen met de gevolgen van uitblijvende interesse voor de particuliere woningen op haar voormalige terrein. Integendeel: in de afgelopen twintig jaar transformeerden diverse beschutte instellingsterreinen in de verstandelijk gehandicaptenzorgsector tot buurten of buurtjes waarin enkele honderden mensen met en zonder verstandelijke beperking in elkaars nabijheid leven.

Voor dit boek deed ik enkele jaren intensief participatief onderzoek in vier verschillende omgekeerde-integratiesettingen.

In de eerste paragraaf van dit introductiehoofdstuk sta ik stil bij de achtergrond en ontwikkeling van het typisch Nederlandse fenomeen 'omgekeerde integratie'.

Vervolgens geef ik in paragraaf 1.2 een beschrijving van de stand van zaken van het relevante sociaalwetenschappelijke onderzoek van de afgelopen twee decennia en formuleer ik de probleemstelling, doelstelling, relevantie en vraagstelling van mijn onderzoek.

In paragraaf 1.3 presenteer ik de onderzoekslocaties en geef ik, per locatie, een kort historisch overzicht van de ontwikkeling van het omgekeerde-integratiebeleid en een beschrijving van de concrete situatie zoals ik die aan het begin van mijn onderzoek aantrof.

Het hoofdstuk eindigt met een korte leeswijzer voor de rest van het boek.

1.1 Vermaatschappelijking en omgekeerde integratie

In deze paragraaf geef ik een korte beschrijving van de maatschappelijke achtergrond van omgekeerde-integratiebeleid in Nederland.

1.1.1 Achtergrond

'Omgekeerde integratie' is een beleidsalternatief dat sinds het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw deel uitmaakt van het Nederlandse vermaatschappelijkingsbeleid in de verstandelijk gehandicaptenzorg- en GGZ-sector (Tweede Kamer, 1996a, pp. 8-9, 20, 23; zie ook Beltman, 2001, p. 77; Boomen, 2011; Kinsbergen, 2010; Mans, 1998/2004, p. 275). Vermaatschappelijkingsbeleid richt zich voor alles op het bevorderen van ontmoetingen en het versterken van verbindingen tussen mensen met en zonder handicap, om zo de 'kwaliteit van leven' (Schalock & Verdugo, 2002) van de betrokkenen met een handicap te verbeteren.

De uitgangspunten en doelstellingen van vermaatschappelijkingsbeleid zijn daarmee nauw verbonden met die van de 'burgerschapsbeweging', een idealistische en activistische belangengroepering die in de afgelopen twee decennia is gevormd en gevoed door de Federatie voor Ouderverenigingen (FvO), ervaringsdeskundigen, wetenschappers en zorgaanbieders die de maatschappelijke emancipatie, acceptatie, participatie en integratie van personen met een handicap nastreven (zie Bolsenbroek & van Houten, 2010; FvO, 1989, 1994; Kal, 2001/2010; Kröber, 2008; Kwekkeboom, 2006; Schuurman & Kröber, 2011; van Genneep, 1997; van Houten, 2004). In het begin van de jaren negentig was het volgens de burgerschapsbeweging en onze overheid bovenal zaak dat personen met een handicap niet langer geïsoleerd van de rest van de samenleving woonden, maar 'zo dicht mogelijk bij de hoofdstroom' (van Genneep, 1997, p. 191), 'in een gewoon huis in een gewone straat in een gewone buurt' (Kwekkeboom, 2006, p. 18; zie Tweede Kamer, 1995). Om deze 'normalisatie' (Nirje, 1969) en 'fysieke integratie' (van Genneep, 1997) mogelijk te maken, dienden grootschalige, intramurale instituten zoveel mogelijk vervangen te worden door kleinschalige voorzieningen in een reguliere woonomgeving – waarmee wonen en zorg van elkaar gescheiden zouden raken (FvO, 1994; zie ook Schuurman, 2014). Volgens het ministerie van VWS was er in 1995 naast een ideologisch motief ook een financiële reden voor zo een verregaande 'deinstitutionalisering' van de gehandicaptenzorg. Het ministerie schreef hierover in het historische beleidsstuk *De perken te buiten*:

Doorgaan op de ingeslagen ['gesegregeerde'] weg is niet alleen ideëel onwenselijk, maar brengt in financieel opzicht de grenzen van de groei in zicht. Het creëren van een parallel (als tweede spoor naast het bestaande), "concurrerend", zorgaanbod voor gehandicapten, dat participatie bevordert en tot substitutie uitnodigt, is als aanpak voor de korte termijn eveneens financieel onrealistisch. [...] In Noorwegen bijvoorbeeld, is thans een wet in uitvoering, die het stichten of exploiteren van collectieve verblijfsvoorzieningen voor mensen

met een verstandelijke handicap na 1997 verbiedt. Als gevolg van deze wet worden alle residentiële voorzieningen successievelijk, aan de hand van een vijfjarenplan, gesloten. [...] Met als baken de Noorse aanpak, die vanwege het radicale karakter ervan aantrekkelijk oogt maar toch gezien moet worden in de specifiek Noorse context, is het streven van de regering gericht op een geleidelijke, stapsgewijze benadering, maar gericht op hetzelfde doel.
(Tweede Kamer, 1995, p. 44)

In de verstandelijk gehandicaptenzorgsector kende het aangekondigde deconcentratiebeleid niet alleen voorstanders. Zo uitten de leden van het Werkverband van Ouders rondom Instituten (W.O.I.) en het Landelijk Netwerk van Kritische Ouders (LNKO) bijvoorbeeld grote bezwaren tegen een massale afbouw van het gespecialiseerde en categorale woon- zorg- en ondersteuningsaanbod. Ook veel intramurale zorgaanbieders stelden zich zeer terughoudend op ten aanzien van de voorgenomen veranderingen (zie Schuurman, 2014). De krachtige tegengeluiden die zij (gezamenlijk) produceerden, resulteerden erin dat het ministerie van VWS al binnen twee jaar na de introductie van *De perken te buiten* bakzeil haalde – en met betrekking tot wonen en zorg ‘keuzevrijheid’ voorop ging stellen. Toenmalig staatssecretaris Erica Terpstra zei hierover in 1997 in een interview met het vaktijdschrift *Klik*:

(E): ‘We bieden alleen een extra mogelijkheid van normalisatie. En we beseffen heel goed dat ondanks alle deconcentratie en integratie er altijd een categorie mensen zal zijn die het beste op zijn plek is op een hoofdlocatie [...] [H]et Noorse model is niet ons model. Integendeel. Ik vind het wel een voorbeeld om je gedachtegang te bepalen. Maar niet als leidraad om ook hier alle inrichtingen te sluiten. Zo staat het niet in onze beleidsnotitie “[De] perken te buiten”. Daar staat in, dat veel meer mensen dan tot nog toe voor mogelijk werd gehouden, in genormaliseerde woonvormen kunnen wonen, en daar ook de kans voor moeten krijgen. Dat betekent een tweeslag: de hoofdlocatie moet zo kleinschalig en normaal mogelijk worden. Daarbuiten worden geïntegreerde woningen gecreëerd.’
(toenmalig staatssecretaris, *Klik*, 1997, pp. 3, 6)

Ondanks hun tegenstand tegen het in hun ogen te zeer ‘opgelegde’ deinstitutionaliseringbeleid, zagen veel van de protesterende ouders aan het begin van de jaren negentig wel degelijk voordelen in een meer genormaliseerde leefomgeving voor hun kinderen (zie bijvoorbeeld LNKO, 2015). In lijn hiermee ontwikkelden verscheidene intramurale zorgaanbieders in de afgelopen twee decennia – vaak in nauwe samenwerking met de ouders van hun cliënten – ‘omgekeerde-integratiebeleid’.

1.1.2 Omgekeerde integratie

'Omgekeerde integratie' werd in 1993 als term gemunt door Anton Renting, de toenmalige directeur van de 's Heeren Loo-locatie Het Westerhok in Monster, die refereerde aan een proces waarin personen zonder verstandelijke beperking woningen betrekken op een voorheen beschut instellingsterrein. Dat proces was al in de jaren zeventig onder de noemer 'verdunding' uitgedacht door voormalig Dennendal-directeur Carel Muller – en in 1986 op het instellingsterrein van de Hafakker in Noordwijkerhout geïntroduceerd, waar onder leiding van directeur Kay Okma een bescheiden woonwijk voor 'zwakzinnigen' en 'verdunners' was verzezen (zie Nass, 1996; Vos, 1992; Werkgroep Bouwen-Wonen, 1974). De centrale aanname achter de verdunningsbeweging was dat de toenmalige Nederlandse maatschappij nog niet klaar was voor 'zwakzinnigen'. In de verdunningswijk zouden 'gewone burgers' echter langzamerhand aan de oorspronkelijke bewoners kunnen wennen, terwijl de zorginstelling hun bewegingsvrijheid, veiligheid en het voorzieningenaanbod kon blijven waarborgen (zie Heerma van Voss, 1978 in Mans, 1998/2004).

Zo bezien bracht omgekeerde-integratiebeleid het beste van twee werelden bij elkaar: de veiligheid en het kwalitatief hoogwaardige, gespecialiseerde voorzieningenaanbod van een intramurale instelling en de alledaagse reuring en interactie van een doorsnee Nederlandse woonwijk. Hierdoor zouden de oorspronkelijke bewoners enerzijds een beroep kunnen blijven doen op alle benodigde zorg en ondersteuning en anderzijds veel meer deel kunnen uitmaken van 'het gewone leven'.

Hoewel de focus van omgekeerde-integratiebeleid – in lijn met het deinstitutionaliseringbeleid van de rijksoverheid – aanvankelijk dus vooral lag op het veranderen van de woonomgeving, kozen enkele zorgaanbieders er in de afgelopen twee decennia voor om niet op het vlak van wonen maar op het gebied van dagbesteding of recreatie vorm te geven aan omgekeerde-integratiebeleid. Zij deden dit bijvoorbeeld door op hun instellingsterrein een wandelroute of theetuin te openen voor 'mensen van buiten' – of een restaurant of buurtsuper met een groot percentage medewerkers met een verstandelijke beperking (zie Van der Zwet, 2009). In mijn onderzoek laat ik deze ontwikkelingen echter buiten beschouwing en focus ik op zorgaanbieders die hun omgekeerde-integratiebeleid op het vlak van wonen hebben geoperationaliseerd.

De meeste zorginstellingen die aan het begin van de jaren negentig omgekeerde-integratiebeleid ontwikkelden, lieten het kleine aantal (relatief) zelfstandige en sociaal vaardige cliënten dat zij hadden naar kleinschalige woonvoorzieningen in de nabijheid van hun hoofdlocatie verhuizen. Bijgevolg bestonden de cliëntpopulaties op de meeste om te bouwen terreinen voor een groot deel uit personen met een ernstige verstandelijke of meervoudige beperking en/of ernstige gedragsproblematiek.

1.2 Onderzoek naar integratie en participatie

In deze paragraaf analyseer ik allereerst wat in het sociaalwetenschappelijke onderzoek naar het Nederlandse vermaatschappelijkingsbeleid van de afgelopen twee decennia vooral naar voren komt. Vervolgens formuleer ik de probleemstelling, doelstelling, relevantie en vraagstelling van mijn onderzoek.

1.2.1 *Het burgerschapsparadigma en de weerbarstige praktijk*

Het vele sociaalwetenschappelijke onderzoek dat zich in de afgelopen twee decennia heeft beziggehouden met de effecten van het Nederlandse vermaatschappelijkingsbeleid laat een wisselend beeld zien. Volgens de meeste onderzoekers heeft het denken en werken vanuit het 'burgerschapsparadigma' (van Gennep, 1997) enerzijds veel opgeleverd op het gebied van kleinschalige, lokale, vraaggerichte ondersteuning en persoonsgebonden financiering, waardoor het leven van mensen met een verstandelijke beperking en hun familieleden minder dan voorheen wordt bepaald door gespecialiseerde en uitsluitende maatschappelijke instituties (zie bijvoorbeeld Beltman, 2001; Mans, 1998/2004; Schuurman, 2010; 2014; Schuurman & Kröber, 2011). Verder rapporteren zij ook vaak dat personen met een verstandelijke beperking en hun familieleden het wonen in een kleinschalige woonvoorziening met een eigen kamer als een grote vooruitgang beschouwen, vooral vanwege de toegenomen persoonlijke leefruimte en privacy (zie Kwekkeboom, 2006; Overkamp, 2000; Ruigrok, 2002; Verplanke & Duyvendak, 2010).

Anderzijds blijkt uit de hiervoor genoemde onderzoeken echter eveneens dat het leven in een kleinschalige woonvoorziening in 'een gewone buurt' qua sociale contacten weinig positiefs opleverde in vergelijking met het leven op een beschut instellingsterrein. De meeste onderzoeksdeelnemers met een verstandelijke beperking bleken de aansluiting met het dagelijks leven in de buurt te missen. Dikwijls rapporteerden zij eenzaamheid of afwijzing – en in sommige gevallen zelfs discriminatie, agressie of misbruik (Bredewold, 2014).

De socioloog Martin Schuurman is de laatste in de lange rij van onderzoekers die concluderen dat de weg naar maatschappelijke emancipatie, acceptatie, participatie en integratie van personen met een handicap veel weerbarstiger is dan de burgerschapsbeweging en de rijksoverheid aan het begin van de jaren negentig konden bevroeden (zie ook Cardol, Speet & Rijken, 2007; de Klerk et al., 2002, 2007; Meulenkamp, van der Hoek & Cardol, 2013; RMO, 2002; RVZ, 2002). De drie meest in het oog springende oorzaken die Schuurman voor dit moeizaam verloopende 'inburgeringsproces' aanwijst zijn: 1. een gebrek aan structureel ondersteunend overheidsbeleid (zie ANED, 2009), 2. de blijvende dominantie van grote zorginstellingen (zie Beltman, 2001; Kröber, 2008) en 3. een gebrek aan een gastvrije en toegeruste samenleving (zie Kal, 2001/2010; Koops & Kwekkeboom, 2005; Ruigrok & van der Wielen, 2004).

1.2.2 Probleemstelling

Opvallend aan de meeste hiervoor genoemde onderzoekers is dat zij in hun pogingen om meer inzicht te krijgen in processen van integratie en participatie – en/of om daar een bijdrage aan te leveren – vooral focussen op de structuren en instituties die onderscheid en uitsluiting in stand houden. Zo bezien zitten de grootste blokkades voor een ‘inclusieve samenleving’ (van Houten, 1999) op bestuurs-, structuurs- en voorzieningenniveau; als die zouden worden geslecht, zouden personen met een verstandelijke beperking dus dichterbij de hoofdstroom van de samenleving kunnen komen.

Een aanzienlijk deel van de genoemde onderzoeken is eveneens uitgesproken idealistisch gemotiveerd en gericht op het bevorderen van (ruimte voor) ontmoetingen en verbindingen tussen personen met en zonder (verstandelijke) beperking. De sociaal psychologe Laura van Alphen (2011) wijst er in dat kader op dat veel onderzoekers naar aanleiding van voor hen teleurstellende bevindingen vaak allerlei voorstellen doen om de participatie en integratie van burgers met een verstandelijke beperking te bevorderen.

Er is in Nederland relatief weinig beschrijvend onderzoek gedaan naar wat er daadwerkelijk gebeurt als personen met en zonder verstandelijke beperking bij elkaar in de buurt gaan wonen en elkaar in het dagelijks leven ontmoeten – en wat dit op persoonlijk en relationeel niveau voor hen betekent – zonder de insteek die onderlinge interacties te willen stimuleren. Uitzonderingen hierin zijn de eerdergenoemde sociaal psychologe Van Alphen (2011) en sociologe Femmianne Bredewold (2014), die beiden op basis van hun onderzoeken naar de ervaringen, emoties en beeldvorming van buurtbewoners met en zonder verstandelijke beperking in ‘gewone buurten’ concluderen dat in het dagelijks leven oppervlakkig en begrensd contact vaak het hoogst haalbare is. Zowel Van Alphen als Bredewold stelt daarnaast ook dat als één van beide partijen hier van afwijkt, dit vaak snel leidt tot negatieve ervaringen, emoties en beeldvorming bij de andere partij – met als gevolg een verslechtering van de onderlinge verhoudingen en het ontwijken van elkaar. Beide onderzoekers doen op basis van deze bevindingen dan ook de aanbeveling aan zorgaanbieders en andere betrokkenen om vooral in te zetten op alledaags, oppervlakkig burenccontact tussen mensen met en zonder verstandelijke beperking (vergelijk Cummins & Lau, 2003).

In het onderzoek dat aan dit boek ten grondslag ligt, wilde ik proberen om meer inzicht te krijgen in de persoonlijke ervaringen, emoties en beeldvorming van buurtbewoners met en zonder verstandelijke beperking tijdens en naar aanleiding van onderlinge interacties. Wat gebeurt er tussen mensen met en zonder verstandelijke beperking in het dagelijks leven in de buurt? Hoe reageren zij op elkaar als zij elkaar waarnemen of tegenkomen? En welke betekenissen hechten zij naderhand aan hun eigen waarnemingen en reacties?

Ik voerde dit onderzoek naar ervaringen en betekenissen uit in omgekeerde-integratiesettingen, waar de buurtbewoners zonder verstandelijke beperking – in

tegenstelling tot de door Van Alphen en Bredewold onderzochte ‘gewone buurten’ – zelf de keuze hebben gemaakt om in de nabijheid van personen met een verstandelijke beperking te gaan wonen. Op basis daarvan zou redelijkerwijs verondersteld mogen worden dat deze nieuwkomers ontvankelijker en minder afhoudend tegenover de nabijheid van buurtbewoners met een verstandelijke beperking zouden staan – en bereidwilliger zouden zijn om zich aan hen aan te passen – dan diverse bewoners van ‘gewone buurten’ die de komst van een woonvoorziening als een onaangename verrassing of zelfs als een bedreiging ervoeren (zie Bredewold, 2014; van Alphen, 2011). In hoeverre zou een bereidwilliger ‘delegatie’ uit de samenleving meer mogelijk maken op het gebied van alledaags burenccontact?

Daarnaast was het ook de moeite waard om te onderzoeken in welke mate en hoe omgekeerde-integratiesettingen de in paragraaf 1.1.2 genoemde verwachting van de zorgaanbieders en ouders waar maakten dat ze het beste van twee werelden – bewegingsvrijheid, veiligheid, voorzieningen én vermaatschappelijk – met elkaar verenigden. In hoeverre zou een ruim opgezette, rustige, autoluwe buurt met een relatief groot aantal bewoners met een verstandelijke beperking (en zorgverleners) de individuele betrokkenen ruimte en mogelijkheden bieden om elkaar te ontmoeten en zich tot elkaar te verhouden?

Tot op heden is er nog geen enkel onderzoek naar ontmoetingen en verbindingen tussen de oorspronkelijke en nieuwe buurtbewoners van omgekeerde-integratiesettingen gepubliceerd.

1.2.3 Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is om meer inzicht te krijgen in de (inter)persoonlijke condities die processen van sociale integratie tussen buurtbewoners met en zonder verstandelijke beperking bevorderen of belemmeren. Daartoe verzamelde ik gegevens over de ervaringen en reflecties van zoveel mogelijk verschillende betrokkenen tijdens en na de realisering van omgekeerde-integratieprojecten.

1.2.4 Relevantie

In theoretisch opzicht dient het met dit onderzoek te verwerven inzicht te leiden tot een uitbreiding van de wetenschappelijke kennis over processen van sociale integratie en ontmoeting tussen mensen met en zonder verstandelijke beperking. In praktisch opzicht beoog ik met mijn onderzoek een proces op gang te brengen van groeiend wederzijds begrip tussen de betrokkenen binnen – en tussen – de verschillende te onderzoeken locaties. Dit begrip kan dienen als een voertuig voor de verbetering van de lokale praktijken waarmee men processen van integratie en participatie wil bevorderen, zowel op het niveau van het primaire proces van zorgverlening als in het dagelijks leven in de buurt, als ook op het niveau van daaraan ten grondslag liggende beleidsoverwegingen.

Het resultaat van dit onderzoek bestaat in ‘telling stories about stories people told’ (Bruner, 2002). Als lezer zult u in dit boek dan ook geen algemeen antwoord vinden

op de vraag: wat moet ik doen? In plaats daarvan wil ik u uitdagen om voor uzelf de vraag te stellen: wat kan ik hiervan leren voor mijn eigen handelen in mijn situatie? Zodoende probeer ik niet alleen tijdens het onderzoeksproces maar ook in de eindrapportage de onderzochte processen van sociale integratie en ontmoeting te faciliteren.

1.2.5 Aanvankelijke vraagstelling

De aanvankelijke vraagstelling van het onderzoek was tweeledig: Wat gebeurt er tussen betrokkenen met en zonder verstandelijke beperking in omgekeerde-integratiesettingen en welke betekenissen hechten zij hieraan?

Deze vraagstelling was bewust algemeen en breed geformuleerd, om het onderzoeksveld met een zo open mogelijke blik te kunnen betreden. Tijdens het verzamelen van data en door de dialoog met onderzoeksdeelnemers en theorie bracht ik gaandeweg het onderzoeksproces steeds meer focus aan. Welke gevolgen dit had voor mijn aanvankelijke vraagstelling beschrijf ik in hoofdstuk 2 en 3.

1.3 De onderzoekslocaties

In deze paragraaf bespreek ik allereerst de criteria die van belang waren voor de selectie van de vier onderzoekslocaties. Daarna presenteer ik, vooral met behulp van beleidsdocumenten van de betrokken zorginstellingen, een korte geschiedenis van het omgekeerde-integratiebeleid op de onderzoekslocaties. Ten slotte geef ik een viertal korte beschrijvingen van de concrete situatie zoals ik die aan het begin van het onderzoek op de vier onderzoekslocaties aantrof.

1.3.1 Selectie van de onderzoekslocaties

Anno 2010 waren er in de verstandelijk gehandicaptenzorgsector naar schatting tien instellingen die zich bezig hielden met omgekeerde-integratiebeleid – en dat aantal is sindsdien behoorlijk toegenomen.

Bij de selectie van de vier onderzoekslocaties werd getracht om zoveel mogelijk variatie aan te brengen, om tot een zo rijk mogelijk onderzoeksveld te komen. Als gevolg daarvan varieerden de geselecteerde omgekeerde-integratiesettingen onderling op basis van ten minste vier criteria. Allereerst was er verschil met betrekking tot de omvang van de omgekeerde-integratieplannen: twee instellingen hadden gedeeltelijke ombouwplannen, de andere twee wilden hun terreinen volledig transformeren. De tweede variatieparameter had betrekking op de ontwikkelingsfase van het omgekeerde-integratiebeleid: de vier betrokken instellingen bevonden zich ergens tussen afgeronde ombouw en aarzelingen om met die ombouw te beginnen. Het derde punt van variatie betrof de geografische ligging. De onderlinge afstand tussen twee dichtstbijzijnde onderzoekslocaties was minimaal zestig en maximaal honderd kilometer, en ze lagen alle vier in een andere provincie: Monster (Zuid-Holland), Veldhoven (Brabant), Huis ter Heide (Utrecht) en Apeldoorn (Gelderland). Het vierde en laatste variatiecriterium had betrekking op de beperkingen en de

zorg- en ondersteuningsbehoefte van de oorspronkelijke populatie. Hier kom ik op terug in de beschrijvingen in paragraaf 1.3.3.

De betrokken zorgaanbieders droegen ieder een evenredig deel bij aan de financiering van het onderzoek.

1.3.2 Vier korte geschiedenissen van omgekeerde-integratiebeleid

Hieronder geef ik vier korte historische beschrijvingen van het omgekeerde-integratiebeleid van de vier betrokken zorginstellingen, inclusief de motieven die doorslaggevend waren voor de ontwikkeling en uitvoering.

's Heeren Loo Het Westerhonk – Polanen

Bij 's Heeren Loo Het Westerhonk in Monster – in 1966 geopend als dependance van de overbevolkte Willem van den Berghstichting in Noordwijk – liet men zich inspireren door hetgeen er op de Hafakker gebeurde. Al sinds de oprichting woonden er bij Het Westerhonk veel personen met ernstige gedragsproblemen – voor wie samenleven en contact met anderen niet vanzelfsprekend was. Om die reden hechtten hun ouders en zorgverleners veel belang aan de rust, veiligheid en ruimte van een beschutte leefomgeving. Omgekeerde integratie was in hun ogen veel wenselijker dan deinstitutionalisering, ook omdat de oorspronkelijke bewoners hiermee hun woonrecht en bewegingsvrijheid niet verloren.

In 1993 opende de instelling samen met de plaatselijke woningbouwvereniging het buurtje 'Groenendaal', als onderdeel van het nieuwe woongebied Polanen. Groenendaal was een pleintje met aan de ene kant een rij van twaalf huurwoningen (de ene helft voor personeelsleden, de andere helft voor circa twintig 'mensen van buiten') en aan de overzijde twaalf twee-onder-één-kap-woningen voor tweeënzeventig van hun cliënten. De meesten van de oorspronkelijke bewoners waren personen met een ernstige verstandelijke of meervoudige beperking, vaak in combinatie met autisme of moeilijk verstaanbaar gedrag. Hoewel het instellingsbestuur bij de selectie van de zes gezinnen 'van buiten' op basis van een persoonlijk gesprek en een rondleiding probeerde te bepalen wie er wel en niet geschikt zou zijn om in de nabijheid van hun cliënten te wonen, ondernam het na de opening van Groenendaal weinig anders om ontmoetingen en verbindingen tussen de oorspronkelijke en nieuwe buurtbewoners te stimuleren (zie 's Heeren Loo, 2007, 2010).

In 2001 kreeg het omgekeerde-integratiebeleid in Monster een vervolg op 'Het Veld': waar voorheen het sportveld van de instelling had gelegen, verrees een plein met daar omheen acht dubbele eengezinswoningen voor achtenzestig bewoners met vooral een lichte of matige verstandelijke beperking (soms in combinatie met gedragsproblemen) en vierentwintig koopwoningen voor zestig mensen zonder verstandelijke beperking. Als onderdeel van dezelfde bouwfase werden op enige afstand van de twee omgekeerde-integratiebuurtjes ook nog twee straten met vierenvijftig zeer ruime vrijstaande huizen, tweekappers en rijtjeswoningen voor circa honderdentwintig personen zonder verstandelijke beperking gerealiseerd en

verkocht. Enkele jaren daarna, in 2008, kwam – als onderdeel van een derde bouwphase – aan de Vijverweg nog een derde omgekeerde-integratiebuurtje: drie woningen voor achttien personen met een (zeer) ernstige verstandelijke en meervoudige beperking, een dagbestedingscentrum en zestien appartementen voor circa tweeëndertig ‘mensen van buiten’. In diezelfde tijd begon 's Heeren Loo zich in haar beleid nadrukkelijker in te zetten voor het bevorderen van contacten tussen de oorspronkelijke en nieuwe buurtbewoners, onder meer door de ontwikkeling van een ‘Werkboek sociale integratie’ (‘s Heeren Loo, 2010, 2012).

Omdat er rond de eeuwwisseling zeer veel interesse was geweest voor de tachtig beschikbare koophuizen in woongebied Polanen, was het in de derde bouwphase lange tijd de bedoeling om het gehele terrein van het Westerhonk tot omgekeerde-integratiewijk te transformeren – met nog tweehonderdvijftig particuliere woningen extra. (Zie bijlage 1 voor een plankaart uit 2009.) Want hoewel het financiële motief bij de aanvankelijke omgekeerde-integratieplannen niet had meegespeeld, was dit bij de twee en derde bouwphase wel het geval – mede in anticipatie op de naderende invoering van de normatieve huisvestingscomponent (NHC). Door de invoering van die NHC – uiteindelijk in 2012 – zouden zorgaanbieders hun huisvestingslasten niet langer kunnen bekostigen vanuit de AWBZ, waardoor het onderhoud van grote instellingsterreinen zwaar op hun begrotingen zou gaan drukken (zie Veldhuizen van Zanten-Hyllner, 2012). De (gedeeltelijke) verkoop van die terreinen ten behoeve van omgekeerde integratie werd hierdoor extra aantrekkelijk, zeker in de rond de eeuwwisseling zeer gunstige huizenmarkt. Na de in 2008 uitgebroken economische crisis stelde 's Heeren Loo de geplande voltooiing van haar omgekeerde-integratieplannen voor Het Westerhonk echter enkele malen uit, om er uiteindelijk – op grond van ‘inhoudelijke en financiële overwegingen’ – van af te zien (‘s Heeren Loo, 2011, p. 98) Tussen 2010 en 2013 bouwt de instelling ter vervanging van de verouderde paviljoengebouwen in de groene periferie van het terrein (aan de Bosweg en de Landweg) nog wel vier moderne drielaagse zorgappartementencomplexen voor honderdenvijftig van haar cliënten.

Severinus – de Berkt en Akkereind

Bij de Severinusstichting in Veldhoven liet men zich bij de uitwerking van hun omgekeerde-integratiebeleid vooral leiden door de discussie met de ouders en zorgverleners van hun cliënten en met de gemeente (zie Severinus, 1996, 2001). Severinus is in 1959 opgericht (en in 1968 uitgebreid) als internaat voor zwakzinnige kinderen in Zeelst, en kreeg in 1973 in de beboste omgeving van Oerle een tweede locatie in de vorm van een beschutte leefgemeenschap voor de destijds volwassen geworden bewoners van het eerste uur, een deel thuiswonenden en zestig bewoners van GGZ-kliniek Huize Padua.

De directe aanleiding voor de ombouwplannen voor deze beide locaties was de wens om het idee van paviljoensbouw (met acht tot twaalf bewoners onder één dak en overwegend meerpersoonskamers) op een meer ‘genormaliseerde’ manier vorm te

geven. Om in aanmerking te komen voor een rijksgarantstelling voor de bekostiging van 'vervangende nieuwbouw', diende de instelling volgens het ministerie van WVC/VWS extramuraal te bouwen. Onder leiding van de toenmalige directeur Bert Bijlhout kwam Severinus hier – samen met de ouders van hun bewoners – tegen in opstand. Hun belangrijkste argumenten om 'geconcentreerd' te blijven bouwen waren dat zij zodoende zowel de gespecialiseerde zorginfrastructuur als de in al die jaren gegroeide sociale contacten tussen hun bewoners zouden kunnen behouden. Daarnaast waren hun beide locaties in stedenbouwkundig opzicht al min of meer vergroeid geraakt met de rest van de gemeente Veldhoven, waardoor verhuizen naar een meer geïntegreerde setting niet direct noodzakelijk leek.

De meeste uitgangspunten die Severinus voor zijn omgekeerde-integratiebeleid formuleerde, waren gelieerd aan het 'normalisatieprincipe' (Nirje, 1969): zo normaal mogelijk leven, in een open wijk, waardoor het voor de oorspronkelijke bewoners mogelijk werd om dingen mee te krijgen uit het gewone leven in een buurt en relaties te leggen en te onderhouden met anderen (Severinus, 1996, p. 3). Directeur Bijlhout noemde in een interview met het vaktijdschrift *Markant* uit 1997 als 'het belangrijkste voordeel aan omgekeerde integratie' dat de instelling de stedenbouwkundige ontwikkeling van de toekomstige leefomgeving van haar bewoners lang in eigen hand houdt (Derksen, 1997, pp. 6-7). Met betrekking tot de sociale integratie van laatstgenoemden wilde Severinus vooral door middel van 'functionele integratie' – planologie, architectuur en interieur – 'voorwaardenscheppend en bevorderend zijn' (Severinus, 1996, p. 3; zie van Genneep, 1997). Bij de ontwikkeling van de zespersoons zorgwoningen en de positie ervan in de nieuwe woonomgeving hechtte de instelling – in samenspraak met ouders, zorgverleners en de projectontwikkelaar – uitdrukkelijk belang aan het waarborgen van ieders privacy, ofwel: 'de bescherming van de persoonlijke levenssfeer' van betrokkenen met en zonder verstandelijke beperking. De twee intramurale locaties van Severinus transformeerden tussen 1998 en 2004 tot ruim aangelegde omgekeerde-integratiewijken. Op het voormalige terrein van leefgemeenschap de Berkt werden achtendertig twee-onder-één-kap-woningen en vier vrijstaande huizen voor tweehonderdachtenveertig bewoners met een verstandelijke beperking gebouwd – en honderdenvijf vrijstaande huizen, tweekappers, seniorenwoningen en sociale huurwoningen voor circa vierhonderdenvijftig personen zonder verstandelijke beperking. De nieuwe woonwijk behield de naam van het oude instellingsterrein: de Berkt. De ombouw van het voormalige internaat 't Honk en zijn omgeving was in 2001 gereed. Deze tweede Veldhovense omgekeerde-integratiewijk kreeg de naam Akkereind en bevat twintig geschakelde bungalows, vier vrijstaande woningen en acht appartementen voor honderdenzesenzeventig Severinusbewoners. Er staan zeventig eengezins- en seniorenwoningen voor circa honderdvijftig buurtbewoners zonder verstandelijke beperking. (Zie bijlage 2a en 2b voor plattegronden van beide omgekeerde-integratiewijken.)

Abrona – Sterrenberg

Bij Abrona in Huis ter Heide – dat in 1998 is ontstaan uit een fusie tussen Sterrenberg en de Willem de Jong Stichting – liet men zich volgens toenmalig bestuursvoorzitter Nico Peelen met betrekking tot omgekeerde integratie op hun terrein in Huis ter Heide bovenal inspireren door ‘de visie dat mensen met een verstandelijke handicap er in de maatschappij gewoon bij horen’ (Hamers, 2009, p. 23). Aan het eind van de jaren negentig was de heersende opinie dat de verouderde zorg- en woonvoorzieningen op de beschutte Sterrenberg onvoldoende ruimte boden voor de missie van Abrona: individuele ontplooiingskansen, mogelijkheden tot ontmoeting met buitenstaanders en respectvolle bejegening van het unieke van iedere bewoner. Door middel van omgekeerde-integratiebeleid diende Sterrenberg te transformeren van een ‘geïsoleerd eiland in de bossen’ tot ‘een buurt van Zeist waarin volgens de huidige normen kleinschalige en geïntegreerde zorgdienstverlening wordt aangeboden en buurtcontacten kunnen worden ontwikkeld’ (zie Wijkteam Den Dolder, 2011, p. 22). Ook hier werd omgekeerde integratie dus gezien als een mogelijkheid om het beste van tweede werelden te verenigen.

Bij het ontwikkelen van de omgekeerde-integratieplannen nam Abrona – in nauwe samenspraak met de centrale familieraad en vertegenwoordigers van het personeel – steeds ‘de individuele cliënt’ als uitgangspunt: iedereen diende een eigen appartement te krijgen, voorzien van een woon-, slaap- en badkamer, alsmede toegang tot een gezamenlijke woonruimte. Hoewel geld geen motief was bij de oorspronkelijke keuze voor omgekeerde-integratiebeleid, hielp de zeer lucratieve verkoop van het grootste deel van Sterrenberg in 2006 aan een projectontwikkelaar wel om deze ambitieuze woningbouwplannen te realiseren.

In overleg met de verwanten, zorgverleners en projectontwikkelaar streefde Abrona er ook naar om de oorspronkelijke groene omgeving zoveel mogelijk intact te laten en om enige afstand tussen de woningen voor personen met en zonder verstandelijke beperking te houden – dit laatste om de kans op overlast te verminderen (zie Wijkteam Den Dolder, 2011).

De instelling ging er vanuit dat ‘fysieke’ en ‘functionele integratie’ niet vanzelfsprekend tot ‘sociale integratie’ zou leiden (zie van Gennep, 1997). Met een verwijzing naar de ethicus Herman Meiningner (2007) typeerde ze dit laatste als ‘een interpersoonlijk proces dat helpt om mensen die zich een vreemde ander voelen of die door anderen als vreemde ander worden gezien, te erkennen en te waarderen in hun eigenheid, dus niet ondanks, maar mét de kenmerken die als vreemd worden waargenomen’ (Abrona, 2009, p. 2). Het managementteam van Abrona zag voor zichzelf een faciliterende rol weggelegd in dit proces; het wilde samen met zijn cliënten, personeel en de nieuwe burensaden denken over en werken aan mogelijkheden voor onderlinge ontmoetingen. In 2011 ontwikkelde het in samenwerking met een opbouwwerker van de gemeente Zeist en een tiental nieuwe buurtbewoners een Buurtplan, waarin wordt benadrukt dat onderlinge ontmoetingen bij voorkeur een spontaan,

vrijblijvend, oppervlakkig en incidenteel karakter dienen te houden (Wijkteam Den Dolder, 2011).

Tussen 2010 en 2013 verrezen door de wijk heen negen dubbellaagse appartementencomplexen voor tweehonderdvierenzestig buurtbewoners met een verstandelijke beperking – en in 2015 zijn er eveneens een kleine honderdvijftig ruime huur- en koopwoningen voor ongeveer driehonderdvijftig ‘nieuwe burens’ gerealiseerd. Het is bedoeling dat er uiteindelijk vierhonderd particuliere woningen in de nieuwe omgekeerde-integratiebuurt komen te staan. (Zie bijlage 3 voor een overzichtskaart uit 2010.) De naam van de buurt bleef zoals hij was: Sterrenberg.

‘s Heeren Loo Groot-Schuylenburg – Groot Zonnehoeve

Ook het managementteam van de ‘s Heeren Loo-locatie Groot-Schuylenburg in Apeldoorn begon aan het eind van de jaren negentig omgekeerde-integratieplannen te ontwikkelen – in samenspraak met de gemeenteraad. Het instellingsterrein, dat in 1952 was geopend met een landelijke opvangfunctie voor ‘zwakzinnige kinderen’, zou in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw een integraal onderdeel worden van de te ontwikkelen luxe nieuwbouwwijk Groot Zonnehoeve (zie Gemeente Apeldoorn, 2004). Het aanvankelijke voornemen was om op enkele plekken buiten het beschutte terrein zorgwoningen te bouwen, terwijl op het terrein tweehonderd particuliere koop- en (sociale) huurwoningen zouden worden gerealiseerd (Gemeente Apeldoorn, 2008, p. 17; zie ook Groot-Schuylenburg, 2002; ‘s Heeren Loo, 2007). Tussen 2003 en 2011 wijzigden deze ombouwplannen echter veelvuldig. (Zie bijlage 4 voor een overzicht van de ombouwplannen uit 2008.)

In 2008 werd op ongeveer vijftig meter van het terrein een eerste buurtje feestelijk geopend: vier ruime eengezinswoningen voor vierentwintig vijftigplussers met een ernstige verstandelijke of meervoudige beperking en vijftien ruime eengezinswoningen voor circa vijftig buurtbewoners zonder verstandelijke beperking. Als gevolg van de economische crisis stakte de bouw van Groot Zonnehoeve vervolgens echter. In 2009 en 2013 bouwde ‘s Heeren Loo drie nieuwe zorgwoningcomplexen op het beschutte terrein (aan de Lemeilaan en de Benjaminlaan) en in 2014 renoveerde zij er nog twee andere (aan de Hannahlaan). Toen de plaatselijke woningbouwcorporatie zich in 2011 om financiële redenen uit het ontwikkelingsproject terugtrok, nam de instelling op basis van ‘inhoudelijke en financiële overwegingen’ de beslissing om in het geheel af te zien van de ombouw van Groot-Schuylenburg (zie ‘s Heeren Loo, 2011, p. 98). Bij die beslissing speelde de onder veel ouders van jongeren met een lichte verstandelijke beperking en gedragsproblemen toenemende vraag naar een woning in een beschutte omgeving een belangrijke rol.

In de nabije toekomst zal de buurt Parkbos Schuylenburg nog steeds deel gaan uitmaken van de Apeldoornse wijk Groot Zonnehoeve – maar dan als exclusieve woonplek voor personen met een verstandelijke beperking. Het managementteam van de instelling beraadt zich in 2015 nog op alternatieve manieren om de ontmoeting tussen hun cliënten en ‘mensen van buiten’ vorm te geven.

Uit de voorgaande vier beschrijvingen blijkt dat er in de loop der tijd – onder invloed van verschuivend overheidsbeleid en maatschappelijke ontwikkelingen – verschillende motieven in wisselende samenstelling bepalend waren voor de keuze, totstandkoming en uitvoering van het omgekeerde-integratiebeleid van de vier bij dit onderzoek betrokken zorgaanbieders. Ongeacht die verschillen, blijkt echter ook dat zij het er bij de ontwikkeling van hun plannen alle vier over eens waren dat omgekeerde-integratiebeleid het beste van twee werelden zou samenbrengen: de veiligheid en het kwalitatief hoogwaardige, gespecialiseerde voorzieningenaanbod van een intramurale instelling en de alledaagse reuring en interactie van een doorsnee Nederlandse woonwijk. Hierdoor zouden hun cliënten enerzijds een beroep kunnen blijven doen op alle benodigde zorg en ondersteuning en anderzijds veel meer deel kunnen uitmaken van 'het gewone leven'.

1.3.3 Concrete beginsituatie op de vier onderzoekslocaties

Hieronder beschrijf ik de concrete situatie op elk van de vier onderzoekslocaties sinds het begin van mijn onderzoek in mei 2010.

's Heeren Loo Het Westerhonk - Polanen

Woongebied Polanen is vijfenveertig hectare groot en ligt in het Westland, ingeklemd tussen de Monsterse duinen en het grootste glastuinbouwgebied van Nederland. In de directe omgeving bevinden zich geen andere woonkernen. Het in 1966 geopende en tot 1993 beschutte instellingsterrein van 's Heeren Loo Het Westerhonk is zeer groen en bevat naast de vele bomen en bosschages ook een viertal vijvers en enkele sloten.

In Polanen biedt 's Heeren Loo Het Westerhonk residentiële zorg, ondersteuning, behandeling en dagbesteding aan mensen met een lichte tot zeer ernstige verstandelijke of meervoudige beperking en personen met niet-aangeboren hersenletsel. Veel van deze oorspronkelijke bewoners hebben daarnaast ook ernstige gedragsproblemen, moeilijk verstaanbaar gedrag, een stoornis in het autistisch spectrum of een combinatie met psychiatrische problematiek.

Zoals aangegeven in paragraaf 1.3.2, is het in 2010 al hoogst onzeker of het woongebied, dat tussen 1992 en 2008 in drie bouwfases is uitgebreid met honderdenacht particuliere woningen, nog verder zal worden omgebouwd. Uiteindelijk komen er tussen 2010 en 2015 geen nieuwe particuliere woningen meer bij – wel verrijzen er tussen 2010 en 2013 nog vier moderne zorgappartementencomplexen in de beboste periferie van Polanen. Als gevolg hiervan varieert de afstand tussen de woningen voor oorspronkelijke en nieuwe buurtbewoners in het woongebied sterk: enerzijds zijn er negen buurtjes waar uitsluitend personen met of zonder een verstandelijke beperking wonen, anderzijds zijn er ook drie buurtjes waar personen met en zonder verstandelijke beperking elkaar zullen tegenkomen zodra zij hun voordeur uit gaan. Doordat er in verschillende tijden is gebouwd en de totale transformatie tot omgekeerde-integratiewijk uitblijft, vormt het woongebied qua

bouwstijlen en planologie geen samenhangend geheel. Sommige oorspronkelijke bewoners wonen in een meerlaags appartementencomplex, anderen in een verouderd paviljoengebouw en weer anderen in een op het eerste oog reguliere eengezinswoning. In het lange termijn huisvestingsplan van Het Westerhonk worden tot aan 2020 nog enkele oude woonvoorzieningen vervangen door nieuwbouw (zie Pennewaard, van der Voort, Halm & Kamta, 2014).

In 2015 is de bewonersverhouding ongeveer 2:1 – vierhonderdendertig personen met een verstandelijke beperking en een kleine tweehonderdvijftig nieuwkomers. Wie een rondje door het woongebied maakt, zal merken dat de infrastructuur tussen de in het groen verscholen (omgekeerde-integratie)buurtjes veel weg heeft van een vakantiepark – of een instellingsterrein; het wegennetwerk is smal, kronkelend en voorzien van veel waarschuwborden en plattegronden. Op Polanen geldt een snelheidslimiet en er zijn weinig mensen op straat. De meeste straatnamen in het woongebied hebben een directe link met de fysieke omgeving: 'Vijverweg', 'Bosweg', 'Het Eiland', et cetera. Eén straatnaam verwijst naar het verleden: 'Het Veld', het omgekeerde-integratiebuurtje dat op de plek van het voormalige sportveld is gebouwd.

In het woongebied bevinden zich, naast een eenvoudig stafdienstengebouw, ook een zwembad en restaurant voor de oorspronkelijke bewoners. In de buurtsuper, duinboerderij 'Willemshoeve' (met zoet- en zoutwateraquarium), het café en de kerk van het Westerhonk is iedereen welkom. Ieder jaar organiseert Het Westerhonk enkele grootschalige activiteiten voor alle bewoners van het terrein; gewaardeerde en goedbezochte voorbeelden hiervan zijn het Zomerfeest (inclusief kermis) en de kerstreis over het instellingsterrein (inclusief samenzang). De omgekeerde-integratiebuurtjes Het Veld en Vijverweg hebben sinds 2009 – op initiatief van 's Heeren Loo – een actief buurtcomité, dat gezamenlijke activiteiten organiseert en tweemaandelijks een buurtkrantje uitbrengt. De georganiseerde evenementen variëren van paaseieren zoeken en een buurtkerstboom optuigen tot themamiddagen. Op het Veld, waar relatief veel gezinnen met jonge kinderen wonen, is vooral het jaarlijkse Halloweenfeest een doorslaand succes. In beide buurtcomités zitten drie buurtbewoners zonder verstandelijke beperking, twee zorgverleners en een manager zorg. Op Het Veld wordt, naast de activiteiten van het buurtcomité, op initiatief van twee buurvrouwen zonder verstandelijke beperking sinds 2008 ook een drukbezochte buurtbarbecue georganiseerd, waar alle honderdvijftig buurtbewoners met en zonder verstandelijke beperking (en de zorgverleners) welkom zijn. Groenendaal, het derde omgekeerde-integratiebuurtje, heeft volgens de wens van de nieuwe buurtbewoners geen buurtcomité. Op de jaarlijks door een manager en enkele woonbegeleiders georganiseerde burenmiddag komen tussen 2010 en 2015 weinig buurtbewoners zonder verstandelijke beperking.

Severinus – de Berkt en Akkereind

Severinus heeft als enige van de vier zorginstellingen zijn ombouwplannen geheel voltooid: in drie bouwfases waren tussen 1997 en 2004 op de plek van zijn twee intramurale locaties twee ruime opgezette nieuwbouwwijken aangelegd – elk met een geheel eigen karakter.

Op de Berkt, een rustiek ogende, bosrijke plek van achtentwintig hectare tussen de Veldhovense nieuwbouwwijk Heikant en het oude kerkdorp Oerle, staan door elkaar heen eenentwintig bungalowachtige zorgtweekappers en honderdenvijf particuliere huizen (het merendeel midden- en hoogsegment, aangevuld met enkele tientallen ruime seniorenwoningen en sociale huurwoningen). De buurt kent tweehonderdachtenveertig oorspronkelijke en circa tweehonderdvijftig nieuwe bewoners. Op de Berkt voorziet Severinus vooral in de residentiële zorg, ondersteuning en dagbesteding voor mensen met een matige tot zeer ernstige verstandelijke of meervoudige beperking.

Niet alleen de naam de Berkt herinnert aan het instituutsverleden maar ook straatnamen zoals 'Beier', 'Hulst', 'Laar' en 'Tus', die elk verwijzen naar een voormalig paviljoensgebouw. Wie een rondje door de buurt loopt, ziet echter weinig wat nog doet denken aan een beschut instellingsterrein – of het moeten de vele oude platanen, het centraal gelegen 'Behandelingsgebouw' (met onder meer de receptie, (para)medische dienst en het zwembad) of het activiteitengebouw zijn. De wijk is verkeersluw en kent een snelheidslimiet; het weinige gemotoriseerde verkeer dat er overdag passeert, betreft medewerkers, buurtbewoners zonder verstandelijke beperking en taxibusjes voor Severinusbewoners. De huizen van buurtbewoners met en zonder verstandelijke beperking – die op het eerst oog niet van elkaar te onderscheiden zijn – staan op ruime afstand van elkaar. Nergens zijn de oorspronkelijke en nieuwe bewoners elkaars naaste burens; hooguit over- of achterburens, gescheiden door een ruime tuin, groenstrook en/of straat.

Naast de genoemde groepswoningen en het zwembad bevinden zich in de buurt ook een dagbestedingscentrum, restaurant, minisupermarkt en bibliotheek. Deze voorzieningen zijn alleen toegankelijk voor de cliënten, bezoekers en het personeel van de instelling. Op boerderij 'De Keldershoeve' daarentegen is iedereen welkom; op de doordeweekse dagen verzorgen de cliënten van Severinus de dieren en het land, terwijl er uit de buurt geregeld moeders met kleine kinderen langskomen. Ook de producten van de boerderij worden verkocht.

De Berkt heeft een actieve buurtvereniging (www.deberkt.nl), waarvan alle huizen van Severinus en ongeveer tachtig procent van de particuliere bewoners lid zijn. In het bestuur van de in 1998 door twee enthousiaste nieuwe burens opgerichte vereniging nemen vijf buurtbewoners zonder verstandelijke beperking en een staf-functionaris van de instelling zitting. Buurtvereniging 'De Berkt' organiseert ieder jaar ten minste zeven goedbezochte activiteiten, waarvan het merendeel voor zowel buurtbewoners met als zonder verstandelijke beperking. De meest populaire zijn de Oranjemarkt en de Severinuskermis, die allebei bezoekers uit heel Veldhoven en omgeving aantrekken.

Akkereind, de andere omgekeerde-integratiebuurt van Veldhoven, ligt ingeklemd tussen het oude kerkdorp Zeelst en het Eindhovense industriegebied Hurk. In deze typisch Nederlands ogende nieuwbouwuurt stond lange tijd het in 1959 geopende Severinusinternaat 't Honk – waar een van de nieuwe straten naar is vernoemd. De villa waarmee het allemaal begon staat er anno 2015 nog steeds, maar biedt nu onderdak aan enkele stafdiensten en een zwembad, minisupermarkt en bibliotheek voor de cliënten van Severinus. Verspreid door de buurt staan twaalf dubbele zorgbungalows, een achttal eenpersoons zorgappartementen en zeventig geschakelde particuliere woningen. Net als op de Berkt zijn de instellingswoningen en huizen voor mensen zonder verstandelijke beperking steeds door een ruime tuin, groenstrook en/of straat van elkaar gescheiden. Ook de bewonersverhouding op Akkereind is 1:1 – er wonen honderdzesenzeventig cliënten van Severinus en circa honderdvijftig personen zonder verstandelijke beperking. En ook hier levert de instelling vooral 24-uurs zorg, ondersteuning en dagbesteding aan mensen met een matige tot zeer ernstige verstandelijke of meervoudige beperking.

Wie een rondje maakt door de buurt, zal vooral getroffen worden door de rust op straat; er is weinig beweging en verkeer. De buurt beschikt over boerderij 'High Chapperal', die tot 2013 doordeweeks voor iedereen toegankelijk was. Nadien is het als dagbesteding echter uitsluitend toegankelijk voor de bewoners en het personeel van Severinus, al kan de dierenweide nog wel vanaf het trottoir worden bewonderd. De instelling organiseerde tussen 2001 en 2004 een jaarlijkse buurtactiviteit, het A2-festival, die door de in 2005 opgerichte buurtvereniging zou worden overgenomen. Bij gebrek aan interesse stierf 'buurtvereniging Akkereind' echter al snel een zachte dood, waardoor er anno tussen 2010 en 2015 geen gezamenlijk georganiseerde buurtactiviteiten zijn. Sinds Severinus het A2-festival in 2011 weer nieuw leven heeft ingeblazen, wordt de activiteit met name door oorspronkelijke buurtbewoners bezocht, al is er een kleine kern van vaste bezoekers zonder verstandelijke beperking. Zowel op Akkereind als op de Berkt verzorgt de instelling op oudejaarsnacht een vuurwerkshow, die naast veel oorspronkelijke bewoners ook veel gezinnen met jonge kinderen trekt.

Abrona – Sterrenberg

De transformatie van het voormalige beschutte terrein Sterrenberg – zesendertig hectare groot en gelegen in het bosrijke Hart van de Heuvelrug, tussen Huis te Heide en Soesterberg in – is in 2010 nog in de beginfase. De bouwers leggen de laatste hand aan het gloednieuwe 'Gezondheidscentrum' voor de medici, paramedici, therapeuten, gedragsdeskundigen en geestelijke verzorgers van Abrona – met op de tweede en derde verdieping vierentwintig eenpersoons zorgappartementen. Tussen 2011 en 2014 verdwijnen vervolgens alle oude zorgpaviljoenen, om plaats te maken voor acht dubbellaagse zorgappartementencomplexen. In diezelfde periode verschijnen langzamerhand ook de particuliere woningen; begin 2011 zijn er ongeveer zestig van bewoond (Abrona, 2012), halverwege 2015 circa honderdvijftig.

Het merendeel van deze landelijk ogende huizen voor 'gewone burgers' valt in het midden- en hoogsegment; er zijn vijftig sociale huurwoningen. De buurt Sterrenberg heeft anno 2015 tweehonderdvierenzestig oorspronkelijke en circa driehonderdvijftig nieuwe bewoners. Alle straatnamen in de buurt refereren aan onderdelen van ons melkwegstelsel: 'Maanlaan', 'Zonnelaan', 'Dierenriem', et cetera.

Op Sterrenberg verleent Abrona residentiële zorg, ondersteuning, behandeling en dagbesteding aan mensen met een lichte tot ernstige verstandelijke beperking, meestal in combinatie met psychiatrische problematiek, een stoornis in het autistisch spectrum, zeer ernstige gedragsproblemen, grote structuurbehoefte of ouderdomsproblematiek.

Wie een rondje door de buurt maakt, ziet een riante, ruim aangelegde, bosrijke woonomgeving, met – als gevolg van de economische crisis – veel braakliggende kavels. De particuliere woningen en de zorgappartementencomplexen liggen op ruime afstand van elkaar, gescheiden door een tuin, groenvoorziening en/of straat. Ieder perceel heeft een met een stevig hekwerk omgeven tuin. Voor gemotoriseerd verkeer geldt een snelheidslimiet, die wordt ondersteund door venijnige verkeersdrempels en grote bloembakken die de passerende auto's dwingen om stapvoets te rijden. Afgezien van het woon-werkverkeer van de nieuwe buurtbewoners en de Abronamedewerkers is er weinig beweging op straat.

Diverse elementen van Sterrenberg doen nog aan het voormalige terrein denken: het statige, gerenoveerde 'Hoofdgebouw' bijvoorbeeld (nu in gebruik als kantorenpand), maar ook de met dikke bomen omgeven lange oprijlaan er naartoe, het in 2014 vanwege te hoge exploitatie- en onderhoudskosten gesloten instellingszwembad (waar bijna tien jaar lang goedbezochte zwemblessen werden aangeboden aan mensen met en zonder verstandelijke beperking) en het voor iedereen toegankelijke kerkgebouw annex zalencentrum 'Het Lichtpunt' (waar iedere zondag een oecumenische dienst plaatsvindt). Naast het kerkgebouw/zalencentrum bevinden zich in de buurt ook een (kinder)boerderij annex café, speeltuin, restaurant, dorps huis, gymzaal en kinderopvang. De nieuwe buurtbewoners kunnen van al deze voorzieningen gebruik maken. Abrona organiseert ieder jaar ook enkele grootschalige activiteiten voor haar cliënten, waarbij de nieuwe burens ook worden uitgenodigd. De drukbezochte kerstreis door de nieuwe buurt – samen met Jozef en Maria – is hiervan een goed voorbeeld.

Alle bewoners van Sterrenberg zijn automatisch lid van de in 2012 opgerichte bewonersvereniging. Het verenigingsbestuur bestaat uit twee buurtbewoners zonder verstandelijke beperking, een vertegenwoordiger van de projectontwikkelaar en een staffunctionaris van Abrona. De bewonersvereniging (www.buurtsterrenberg.nl) organiseert met enige regelmaat sport- en bewegingsactiviteiten en buurtbarbecues.

's Heeren Loo Groot-Schuylenburg – Groot Zonnehoeve

De 's Heeren Loo-locatie Groot-Schuylenburg, ten slotte, ligt aan de rand van Apeldoorn-Oost en is min of meer omsloten door de wijken Osseveld/Woudhuis en

De Maten. Volgens het in 2010 geldende Stedenbouwkundig plan was het de bedoeling dat instellingsterrein integraal onderdeel werd van de nieuw te bouwen wijk Groot Zonnehoeve, die de noordoostelijke en zuidoostelijke rand van de gemeente met elkaar zou verbinden (Gemeente Apeldoorn, 2008, p. 17). In lijn hiermee werd in de ombouwplannen van 's Heeren Loo een deel van Groot-Schuylenburg voor particuliere woningbouw gereserveerd – en een deel buiten het terrein voor zorgwoningen. Zoals gezegd in paragraaf 1.1.2, was anno 2015 echter alleen dat laatste gerealiseerd, en in plaats van nieuwbouw voor 'gewone burgers', kwam er in 2009, 2013 en 2015 op het terrein nieuwe en vernieuwde grootschalige wooncapaciteit voor personen met een verstandelijke beperking bij.

Groot-Schuylenburg is een achtenveertig hectare grote kruising tussen een park en een bos, waar 's Heeren Loo vooral residentiële zorg, ondersteuning en dagbesteding biedt aan vierhonderddrieënveertig vijftigplussers met een matige tot zeer ernstige verstandelijke of meervoudige beperking, jongeren met een lichte verstandelijke beperking en gedragsproblemen en mensen met niet-aangeboren hersenletsel. Driekwart van de bewoners is in de leeftijd van 50 tot 85 jaar.

Wie een rondje maakt door de toekomstige buurt Parkbos Schuylenburg, zal ongetwijfeld oog hebben voor de zeven karakteristieke monumentale panden, die her en der tussen de bomen doorschemeren – stille getuigen van een geweldadige dag in 1943 waarop de Duitse bezetter een abrupt en meedogenloos einde maakte aan het hier sinds 1909 gevestigde 'Centraal Israëlitische krankzinnigen-gesticht Het Apeldoornsche Bosch'. In samenwerking met het herinneringscentrum Kamp Westerbork is er een bewegwijzerde rondleiding langs deze historisch beladen panden gerealiseerd. De meeste van de in 2009 geïntroduceerde straatnamen – zoals 'Achisomoglaan', 'Lobsteinlaan' en 'Benjaminlaan' – verwijzen eveneens naar het joodse verleden van Groot-Schuylenburg. Andere opvallende kenmerken van het instellingsterrein zijn, naast de vele hoge bomen en struiken, de smalle weggetjes en de hoofdzakelijk paviljoenachtige bebouwing. Groot-Schuylenburg beschikt over een zwembad voor haar cliënten en een voor iedereen te gebruiken buurtsuper, brasserie, speel-o-theek en – niet te vergeten – Cruyff-court. Ook is er een kerk, waar iedere zondag een christelijke viering plaatsvindt, en een recent verbouwde (kinder)boerderij, die ook op zaterdag open is – en dan geregeld jonge kinderen met ouders of grootouders uit de wijk-in-aanbouw trekt. Ieder jaar verzorgt Groot-Schuylenburg ook enkele grootschalige evenementen waarbij niet alleen hun cliënten maar iedereen uit Apeldoorn welkom is. Het meest drukbezochte voorbeeld hiervan is het Kerstspel (inclusief kamelen en samenzang).

Op nog geen honderd meter buiten de zuidgrens van het terrein staan twee tweekappers voor vierentwintig cliënten van 's Heeren Loo in de nieuwe wijk-in-wording. Tijdens mijn veldwerk wonen er vijftigplussers in deze vier ruime, 'geïntegreerde' zorgwoningen, mannen en vrouwen met een matige tot ernstige verstandelijke beperking. Enkelen van hen maken gebruik van een rolstoel. In de vijftien royale huizen in de directe nabijheid wonen circa veertig personen zonder verstandelijke beperking, waaronder enkele gezinnen met jonge kinderen, maar ook

senioren. Van de geplande vierhonderd woningen – het merendeel in het midden- en hoogsegment, een klein gedeelte sociale woningbouw – zijn er in 2015 ongeveer honderd opgeleverd en bewoond.

Hoewel enkele nieuwkomers en zorgverleners in de eerste twee jaar na de feestelijke opening van het buurtje in 2009 enige gezamenlijke activiteiten organiseerden (paas-eieren zoeken, stoepkrijten), is dat sindsdien niet meer gebeurd. In het dagelijks leven is er, behalve de op gezette tijden rijdende taxibusjes en auto's opvallend weinig beweging op straat. In 2013 zijn de vierentwintig vijftigplussers na ruim drieëneenhalf jaar terugverhuisd naar het terrein – om plaats te maken voor een viertal 'jongerengroepen'.

De wijk Groot Zonnehoeve heeft een wijkraad, waarvan alle bewoners op vrijwillige basis lid kunnen worden (www.grootzonnehoeve.nl). Anno 2015 zitten er in deze raad geen cliënten of vertegenwoordigers van Groot-Schuylenburg.

Terwijl de variatie die uit deze beschrijvingen naar voren komt problematisch zou kunnen zijn bij het doen van vergelijkend onderzoek, beschouwde ik het voor het uitvoeren van een responsieve evaluatie (zie hoofdstuk 2) juist als een zegen: hierdoor werd het onderzoeksveld immers alleen maar veelzijdiger en rijker.

1.4 Leeswijzer

In het volgende hoofdstuk beschrijf ik de kentheoretische en methodologische uitgangspunten alsmede de dataverzamelingstechnieken die mij hielpen in de zoektocht naar antwoorden op de in paragraaf 1.2.5 geformuleerde vraagstelling. Daarbij bespreek ik ook de methodologische aanleiding voor mijn keuze voor drie theoretische perspectieven en de positie van deze theoretische perspectieven ten opzichte van de empirische data in het voorliggende proefschrift.

In hoofdstuk 3 presenteer ik vervolgens deze drie theoretische perspectieven, waarmee ik na afloop van het dataverzamelingsproces betekenis en verdieping aanbracht in de empirische gegevens. In lijn hiermee kom ik daarna met een toegespitste en theoretisch geladen versie van de aanvankelijke onderzoeksvraag. De hoofdstukken 4, 5 en 6 bestaan steeds uit een combinatie van empirische bevindingen en een eerste theoretische reflectie met behulp van de theoretische perspectieven uit hoofdstuk 3.

In hoofdstuk 4 presenteer en analyseer ik veldnotities en interviewfragmenten waarin hetgeen buurtbewoners zonder verstandelijke beperking doen of ervaren tijdens en naar aanleiding van ontmoetingen met personen met een verstandelijke beperking centraal staat. In hoofdstuk 5 presenteer en analyseer ik vervolgens veldnotities en interviewfragmenten over ontmoetingen tussen buurtbewoners met en zonder verstandelijke beperking waarin keer op keer de invloed van de denk- en handelwijzen van de zorginstelling naar voren komen. In hoofdstuk 6 – het derde en laatste empirische hoofdstuk – construeer en analyseer ik een dialoog over de positie van 'verschil' in het integratie- en participatiebeleid van de

afgelopen twee decennia met behulp van fragmenten uit interviews met overheidsbeleidsmakers, instellingsbeleidsmakers en directbetrokkenen bij omgekeerde-integratiesettingen (buurtbewoners met en zonder verstandelijke beperking, familieleden, zorgverleners en middenmanagers).

In de slotbeschouwing, hoofdstuk 7, vat ik allereerst de belangrijkste empirische bevindingen van de voorgaande drie hoofdstukken samen. Vervolgens interpreteer ik de drie hieruit voortvloeiende spanningsvelden met behulp van de drie geselecteerde theoretische perspectieven (en andere relevante literatuur). Ik besluit het hoofdstuk – en dit boek – met enkele aanbevelingen voor toekomstig onderzoek en een onderhandelingsagenda voor mensen die betrokken zijn (of willen worden) bij omgekeerde-integratiesettingen.

Omwille van de leesbaarheid gebruik ik op veel plekken in de tekst waar 'hij of zij', 'hem of haar' of 'zijn of haar' zou moeten staan uitsluitend de mannelijke vervoegingsvorm.